

УДК 582.35.99(477.82)

М. Й. Шевчук – доктор сільськогосподарських наук, професор кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
І. І. Кузьмішина – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
Л. О. Коцун – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
В. П. Войтюк – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
Т. П. Лісовська – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
О. В. Кичиліук – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, завідувач кафедри лісового і садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
О. Т. Кузярін – кандидат біологічних наук, науковий співробітник Державного природознавчого музею НАН України;
Л. М. Стецюк – студентка Волинського національного університету імені Лесі Українки;
С. В. Кузьмішина – студентка Волинського національного університету імені Лесі Українки;
К. В. Климук – член Малої академії наук

Раритетні види рослин проектного ландшафтного заказника місцевого значення «Фітеума» (Іваничівський район, Волинська область)

Роботу виконано на кафедрі ботаніки і садово-паркового господарства ВНУ ім. Лесі Українки

Виявлено локалітети рідкісних видів рослин загальнодержавного та регіонального значення на території проектного ландшафтного заказника місцевого значення «Фітеума» в східних околицях с. Трубки Іваничівського району Волинської області, науково обґрунтовано потребу надання природоохоронного статусу означеної території.

Ключові слова: локалітети, рідкісні види рослин, рідкісні фітоценози, охорона.

Шевчук М. Й., Кузьмішина І. І., Коцун Л. А., Войтюк В. П., Лісовская Т. П., Кичиліук А. В., Кузярін А. Т., Стецюк Л. Н., Кузьмішина С. В., Климук Е. В. Раритетные виды растений проектируемого ландшафтного заказника местного значения «Фитеума» (Иваничевский район, Волинская область). Обнаружены локалитеты редких видов растений общегосударственного и регионального значения на территории проектируемого ландшафтного заказника местного значения «Фитеума» в восточных окрестностях с. Трубки Иваничевского района Волинской области, научно обоснована необходимость предоставления природоохранного статуса обозначенной территории.

Ключевые слова: локалитеты, редкие виды растений, редкие фитоценозы, охрана.

Shevchuk M. Yo., Kuzmishyna I. I., Kotsun L. O., Vojtyuk V. P., Lisovska T. P., Kychlyuk O. V., Kuzyarin O. T., Stetsyuk L. M., Kuzmishyna S. V., Klymuk K. V. Rare Species of Plants of the Designed Landscape Reserve of Local Significance «Fiteuma» (Ivanychi District, Volyn Region). The locations of rare plant species of national and regional importance are detected in the designed landscape preserve local «Fiteuma» in the eastern area of the village Trubky from Ivanychi district (Volyn region), the need for the conservation status of the designated area is scientifically substantiated.

Key words: locations, rare species of plant, rare phytocoenoses, protection.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливим завданням збереження фіторізноманіття є виявлення, інвентаризація та оцінка стану ценопопуляцій рідкісних видів рослин для розроблення заходів щодо їхнього відновлення та збереження. Особливої актуальності набувають такі дослідження на значно антропогенізованих територіях, до яких належить Іваничівський район, розташований на південному заході Волинської області.

© Шевчук М. Й., Кузьмішина І. І., Коцун Л. О., Войтюк В. П., Лісовська Т. П., Кичиліук О. В., Кузярін О. Т., Стецюк Л. М., Кузьмішина С. В., Климук К. В., 2012

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. *Phyteuma orbiculare* L. (*Ph. fistulosum* Rehb., *Ph. cordifolium* Vill., *Ph. tenerum* Rich. Schulz subsp. *anglicum* Rich. Schulz) – фітеума куляста – суб-середземноморсько-субатлантичний середньоевропейський вид, поширений на субальпійських луках, скелях, лісових галявинах, схилах, на карбонатних породах у горах в угрупованні класу *Elyno-Seslerietea* Br.-Bl. та дуже рідко на луках рівнин. В Україні звичайно поширений у Карпатах, зрідка – на Розточчі-Опіллі, рідко – у західній частині Лісостепу та на Поліссі. На Волині вид перебуває на північно-східній межі ареалу. У флорі сусідньої Білорусі відсутній, у Польщі росте, досить рідко – у Карпатах, Судетах [9].

У «Флорі УРСР» подаються найближчі рівнинні місцезнаходження виду – Рівненська обл., Соснівський р-н, Гранне (Барбарич!), Вербський р-н, Сенча (Котов!); Волинська обл., м. Володимир-Волинський (!). У фондах Волинського краєзнавчого музею виявлено гербарні зразки виду (27.V.1937, Маско, 502/1-502/4, LUM), зібрані польським ботаніком, засновником музею С. Мацком на лузі в околицях с. Жабка Ківерцівського р-ну Волинської області. У гербарних фондах Державного природознавчого музею НАН України зберігаються зразки, зібрані кандидатом біологічних наук, науковим співробітником музею О. Т. Кузяріним у Львівській області – пд. околиця с. Полоничі Буського р-ну, берег р. Полтва, на торфовій луці (05.06.1997, О. Т. Кузярін, LWS) та у 3 км на пд.-сх. від с. Куличків Сокальського р-ну, на лівому березі р. Болотня, у меліоративному каналі, розсіяно у невеликій кількості (10.06.2004, О. Т. Кузярін, LWS). У гербарії Рівненського краєзнавчого музею знаходяться збори Г. Антонової з Дубнівського р-ну Рівненської обл. – підсушене болото в околиці с. Турковичі (21.06.1990, Г. Антонова, РКМ); лука в заплаві р. Зелений струмок в околиці с. Тур'я (30.05.1989, Г. Антонова, О. Сауш, РКМ) [9]. У гербарних колекціях (KW, LW, LWKS, LUU) зразків із північного заходу України не виявлено.

Мета роботи – фітосозологічна оцінка проектного ландшафтного заказника місцевого значення «Фітеума» в околицях с. Трубки Іваничівського району Волинської області. Згідно із завданнями досліджень передбачалося виявити флористичний склад досліджуваної території та оцінити стан ценопопуляцій рідкісних видів рослин.

Матеріали і методи. В основу наукового дослідження покладені матеріали польових обстежень, проведених протягом 2008–2012 рр. на території заторфованої долини р. Стрипа (лівої притоки р. Луга) в східних околицях с. Трубки Іваничівського району Волинської області. Загалом було здійснено три виїзних маршрути. Дослідження проводилися за загальноприйнятими флористичними та геоботанічними методиками. Назви таксонів наведено за визначником вищих рослин України [11].

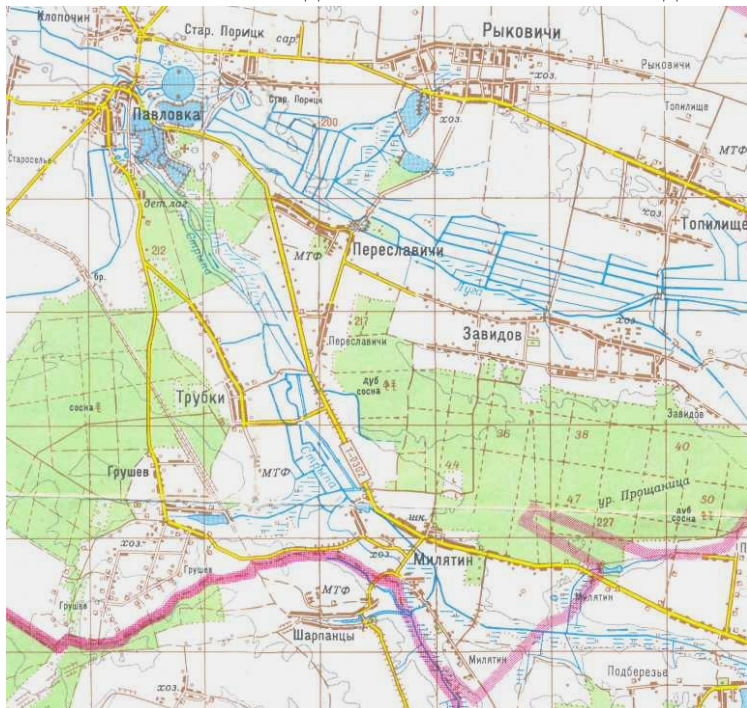

Рис. 1. Картохема розміщення проектного ландшафтного заказника «Фітеума»

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Територія дослідження розташована в східних околицях с. Трубки Іваничівського району (рис. 1) у межах Волинської височини. Згідно з геоботанічним районуванням зазначена територія належить до Сокальсько-Торчинського району дубово-соснових, дубових та дубово-грабових лісів Луцько-Рівненського геоботанічного округу дубово-грабових та дубових лісів [2]. За флористичним районуванням [5] вона відповідає Волинському флористичному району Люблінсько-Волино-Малополіського округу Центральноєвропейської провінції.

За результатами польових досліджень виявлено вісім видів судинних рослин з різним природоохоронним статусом (табл. 1).

Рідкісні види рослин проектного ландшафтного заказника «Фітеума»

Вид	Природоохоронний статус
<i>Carex davalliana</i> Smith – Осока Девелла	Вразливий (ЧКУ)
<i>C. umbrosa</i> Host. – О. затінкова	Неоцінений (ЧКУ)
<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soó – Пальчатокорінник м'ясочервоний	Вразливий (ЧКУ)
<i>D. majalis</i> (Reichenb.) P. F. Hunt – П. травневий	Рідкісний (ЧКУ)
<i>Phyteuma orbiculare</i> L. – Фітеума куляста	РР
<i>Salix rosmarinifolia</i> L. – Верба розмаринолиста	РР
<i>Schoenus ferrugineus</i> L. – Сашник іржавий	Вразливий (ЧКУ)
<i>Valeriana simplicifolia</i> Kabath. – Валеріана цілолиста	РР

Примітки: ЧКУ – Червона книга України [14]; РР – регіонально-рідкісний вид.

Локалітет *Ph. orbiculare* виявлено разом із Н. З. Романюк 11 червня 2008 р. у східних околицях с. Трубки недалеко від автодороги Горохів–Іваничі, у стадії плодоношення (рис. 2) у складі болотистих лук союзу *Calthion palustris* класу *Molinio-Arrhenatheretea* та евтрофних трав'яно-мохових боліт порядку *Caricetalia davallianae* класу *Scheuchzerio-Caricetes nigree*.

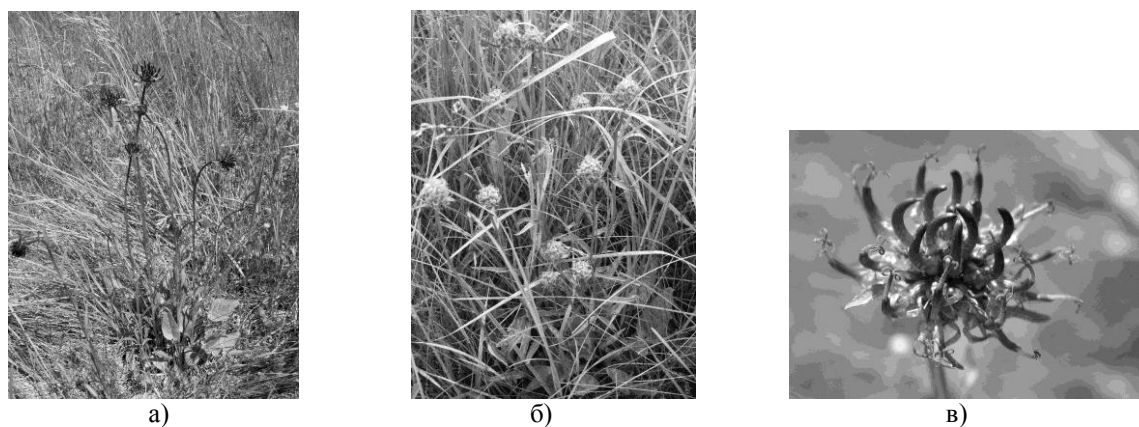

Рис. 2. *Ph. orbiculare*: а) загальний вигляд; б) плоди; в) суцвіття

Повторні дослідження було проведено 20 травня 2011 р. І. Кузьмішиною, О. Кузьїрим, В. Войтюком, Л. Стецюк та 21 травня 2012 р. Л. Коцун, В. Войтюком, І. Кузьмішиною, К. Климук, під час яких додатково виявлено локалітети п'яти рідкісних видів рослин загальнодержавного [13] (*Carex davalliana* Smith, *C. umbrosa* Host., *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó, *D. majalis* (Reichenb. P. F. Hunt et Summerhayes, *Schoenus ferrugineus* L.) та двох видів регіонального природоохоронного значення (*Valeriana simplicifolia* Kabath. та *Salix rosmarinifolia* L.), а також двох рідкісних рослинних угруповань із загальнодержавним соціологічним статусом (*Caricetum davallianae* і *Schoenetum ferruginei*).

Carex davalliana (осока Девелла) – центральноевропейський монтанно-рівнинний лучний вид, поширений в Атлантичній, Центральній та Східній Європі, Середземномор'ї. В Україні росте на Західному та Малому Поліссі, у Розточчі-Опіллі, Західному Лісостепу, Карпатах і на Прикарпатті. Реліктовий вид на східній межі ареалу з окремими острівними локалітетами, значна частина з яких уже зникла [4]. На Волині вид поширений у західних районах, на схід чисельність популяцій різко зменшується. На території дослідження трапляється окремими купинами, переважно по 1–3 на 1 м² (рис. 3), рідше формує домінуючі угруповання.

Carex umbrosa (осока затінкова) – неморально-монтанний вид, поширений в Атлантичній, Центральній, Південній та Східній Європі. В Україні трапляється спорадично в поліській та лісостеповій зонах Правобережжя (за винятком Закарпатської низовини), у Карпатах і в окремих локалітетах північно-західного Лівобережного Полісся. Вид на східній межі ареалу [3]. Виявлено лише вісім особин між двома меліоративними каналами на площі 12 м². Рослини в задовільному стані, цвітуть і плодоносять. Серед них переважають старі генеративні особини, що свідчить про недостатнє відновлення та старіння ценопопуляції.

Schoenus ferrugineus L. (сашник іржавий) – центральноевропейський болотний вид, поширений у Центральній Європі, на Скандинавському п-ові, дуже рідко – у Середземномор'ї. В Україні область поширення охоплює Мале Полісся, Волинську височину, Західне Поділля, Розточчя, Закарпаття. Вид на східній межі ареалу [1]. Майже 50 особин ценопопуляції виявлено в трьох «вікнах» між *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud. (очерет південний, або звичайний). Популяція нормального типу з досить високою чисельністю та переважанням генеративних особин (рис. 4).

Dactylorhiza majalis (пальчатокорінник травневий) – європейський болотно-лучний вид. В Україні зрідка та спорадично поширений на Закарпатті, Прикарпатті, Поліссі та в Лісостепу, зрідка – у Степу [13]. Особини *D. majalis* на дослідженій території трапляються досить часто, їхня щільність становить до 6 особин на 1 м². У віковому спектрі ценопопуляції зазвичай переважають генеративні особини. Більшість рослин в доброму стані (рис. 5), відзначаються рясним цвітінням і плодоношенням.

Особини *D. incarnata* (п. м'ясо-червоний) [8], на відміну від попереднього виду, трапляються значно рідше, переважно поодинокі. Вони характеризуються малочисельними ценопопуляціями. Серед них дуже рідко трапляються особини з білою оцвітинуою (рис. 6).

Місцева популяція *Ph. orbiculare* (фітеума куляста) характеризується приблизно однаковим співвідношенням вегетативних та генеративних особин, а також нерівномірною щільністю. Ділянка з високою щільністю (6–8 особин на м²) охоплює південно-східну частину місцезнаходження площею 25×25 м². Особини відрізняються задовільним віталітетом, цвітуть і плодоносять. Разом із *Ph. orbiculare* в складі мозаїчного травостою відзначені *Cirsium rivulare* (Jacq.) All. (осот річковий), *Geum rivale* L. (гравілат річковий), *Coronaria flos-cuculi* (L.) A. Braun (коронарія зозуляча), *Potentilla anserina* L. (перстач гусячий) і *P. erecta* L. (п. прямостоячий).

Salix rosmarinifolia (верба розмаринолиста) – поширена в рівнинній частині України [10]. У Волинській області перебуває на південній межі ареалу. На торф'яній луці виявлено 11 особин *S. rosmarinifolia*. Рослини в задовільному стані, цвітуть і плодоносять.

Valeriana simplicifolia (валеріана цілолиста) – поширена в Карпатах, на Поліссі, в Лісостепу, Степу по долинах річок, у Криму. Ростає на заторфованих болотистих місцях, луках, серед чагарників [7]. У Волинській області перебуває на північній межі ареалу. Виявлено 6 особин *V. simplicifolia* уздовж меліоративного каналу. Рослини в доброму стані, цвітуть і плодоносять.

Рис. 3. *C. davalliana*

Рис. 4. *S. ferrugineus*

Рис. 5. *D. majalis*

Рис. 6. *D. incarnata*

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження аргументують потребу створення резервату в східних околицях с. Трубки Іваничівського району для охорони виявлених рідкісних видів, зокрема єдиного для території Волинської області місцезнаходження *Ph. orbiculare*. Серед виявлених п'яти видів із Червоної книги України три види мають статус вразливих, а один є рідкісним. Созологічну цінність дослідженої території підвищують два рідкісні рослинні угруповання (*Caricetum davallianae* і *Schoenetum ferruginei*), що занесені до Зеленої книги України [6].

На сьогодні нами підготовлено та передано в державне управління охорони навколишнього середовища у Волинській області наукове обґрунтування щодо створення ландшафтного заказника місцевого значення «Фітеума». Проте ініціатива створення об'єкта природно-заповідного фонду зазнала опору місцевої влади у зв'язку з наступним вилученням зазначеної території з господарського використання, зокрема заборонаю торфорозробок.

Список використаної літератури

1. Андрієнко Т. Л. Сашник іржавий *Schoenus ferrugineus* L. / Т. Л. Андрієнко // Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 111.
2. Геоботанічне районування Української РСР. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 131-134.
3. Данилик І. М. Осока затінкова *Carex umbrosa* Host / І. М. Данилик, Т. Л. Андрієнко, О. О. Орлов // Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 102.
4. Данилик І. М. Осока Девелла *Carex davalliana* Smith (*Vignea davalliana* (Smith) Rchb.) / І. М. Данилик, О. Т. Кузярін // Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 86.
5. Заверуха Б. В. Флора Вольно-Подолли и ее генезис / Б. В. Заверуха. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 35–37.
6. Зелена книга України / під заг. ред. чл.-кор. НАН України Я. П. Дідуха. – К. : Альтерпрес, 2009. – С. 270, 276.
7. Катіна З. Ф. *Valeriana simplicifolia* Kabath. / З. Ф. Катіна. – Валеріана цілолиста // Флора УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР ; Наук. думка, 1961. – Т. 10. – С. 321–322.
8. Зозульки м'ясочервоні (пальчатокорінник м'ясочервоний) *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo s.l. / О. Т. Кузярін, І. А. Тимченко, О. В. Лукаш, С. М. Панченко та ін. // Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 168.
9. Кузьмішина І. І. Знахідка *Phyteuma orbiculare* L. (*Campanulaceae*) на Волинській височині / І. І. Кузьмішина, Л. О. Коцун, В. П. Войтюк // Укр. ботан. журн. – К., 2011. – Т. 68, № 5. – С. 730–732.
10. Назаров М. І. *Salix rosmarinifolia* L. – Верба розмаринолиста / М. І. Назаров, М. І. Котов, П. І. Гержедович // Флора УРСР. – К. : Наук. думка, 1952. – Т. 4. – С. 52–53.
11. Определитель высших растений Украины / отв. ред. Ю. Н. Прокудин. – Киев : Наук. думка, 1987. – 547 с.
12. Природно-заповідний фонд Волинської області (Огляд територій і об'єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів) / упоряд. : М. Химин та ін. – Луцьк : Ініціал, 1999. – С. 10.
13. Протопопова В. В. Зозульки травневі (Пальчатокорінник травневий) *Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P. F. Hunt et Summerhayes s. l. / В. В. Протопопова // Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 170.
14. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

Статтю подано до редколегії
24.09.2012 р.